

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2024, 13: 389-400

Mehmet Ali Çalgan. Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı? (İstanbul: İFAV Yayınları, 2024)

Mehmet Ali Çalgan. Did the Hadith Scholars Critique the Content?. (İstanbul: İFAV Publishing, 2024)

محمد علي جالقان. هل انتقد المحدثون محتوى الأحاديث؟. (إستانبول: İFAV، 2024)

Mehmet Çetin

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas/Türkiye
Associate Professor Dr., Sivas Cumhuriyet University Faculty of Theology, Sivas/Türkiye
mehmetcetin@cumhuriyet.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0002-3676-0912

RORID: <https://ror.org/04f81fm77>

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Kitap İncelemesi / Book Review

Geliş Tarihi | Received Date: 06.08.2024

Kabul Tarihi | Accepted Date: 26.11.2024

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2024

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/ اقتباس: Çetin, Mehmet. "Mehmet Ali Çalgan. Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2024)." *HADITH* 13 (Aralık 2024), 389-400.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Mehmet Çetin)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.
انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية /

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: index.hadith@samsun.edu.tr

Kitap İncelemesi

Mehmet Ali Çalgan. Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı? (İstanbul: İFAV Yayınları, 2024)

Doç. Dr. Mehmet Çetin

Yazar Mehmet Ali Çalgan, 2020 yılında yayımlanan “Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm’de İbn Kesîr’in Hadis Şerh Metodu ve Metin Tenkidi” adlı makalesiyle, muhteva tenkidi konusunu çalışmaya başlamıştır. Çalgan, muhtevâ tenkidi meselesine katkı sağlamayı amaçladığı *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?* isimli bu eserini, mütekaddim âlimlerden Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Tirmizî (ö. 279/892), İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) ve İbn Hibbân (ö. 354/965), müteahhir âlimlerden İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Zehebî (ö. 748/1348) özelinde muhteva tenkit uygulamalarını kaleme aldığı bir dizi makaleden ve konuyla alakalı telif edilmiş Arapça ve Türkçe yayınlardan istifade ederek telif etmiştir. Biz de kitap inceleme formunda kaleme aldığımız bu makalemizde eseri akademik ve ilmi camiaya tanıtmaya çalışacağız.

Birinci baskısı tükenen “Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?” isimli eserin gözden geçirilmiş ikinci baskısı yine İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları) tarafından yapılmıştır. Yazar birinci baskıda yer alan imlâ ve içerik hatalarını düzeltmiş, bazı tekrarları çıkartmış, konuyla ilgili olmasına rağmen birinci baskıda yararlanılmamış bazı çalışmalardan elde ettiği bulguları esere dercetmiş ve bazı tablolarla meseleyi daha anlaşılır hâle getirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, birinci baskıda yer almayan “Sened ve Metin Tenkidinin Doğru Konumlandırılması” başlığını ilave etmiştir. Konunun daha doğru anlaşılabilmesi için “metin tenkidi” ve “muhteva tenkidi” farkına dikkat çekmiş, kendisinin muhteva tenkidi konusuna yoğunlaşacağını dile getirmiştir. Yazar, eserin vücut bulmasında Salahattin Polat ve Yavuz Köktaş gibi konunun uzmanı olan hadis hocalarından istifade etmiş, tenkit ve tashihlerini dikkate alarak eseri daha faydalı hâle getirmeye çalışmıştır. Kitabın editörlüğünü yapan Muhammed Enes Topgül de kitaba önemli katkılarda bulunmuştur.

Yazar çalışmasının birinci bölümünde “muhaddisler sened tenkidi yapmışlardır; ancak metin ve muhteva tenkidi yapmamışlardır” şeklindeki yaygın iddianın doğru olmadığını ortaya koymaya, muhaddislerin -iddia edildiğinin aksine- muhteva tenkidi yaptıklarını klasik eserlerden arz ettiği çok sayıdaki örnekle ispat etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan muhteva tenkidinin, sika ravilerin hataları durumunda adeta sihat tespitinin sağlanmasını yapan kontrol mekanizması konumunda olduğunu

ifade etmiştir. Muhteva tenkidi konusunda 2000 yılından önce yapılan öncü çalışmaların eksikliklerini, 2000 yılından sonra yapılan nitelikli spesifik çalışmaların kapattığını dile getiren yazar, “muhaddislerin ya hiç ya da yeteri kadar muhteva tenkidi yapmadıkları” yönündeki iddianın aksine, ilel ve ricâl kitaplarında muhteva tenkidine dair çok sayıda örneğin gün yüzüne çıkarıldığını ifade etmeye, örneklerle ispat etmeye çalışmıştır. Muhteva tenkidine dair bilgilerin -beklentinin aksine- hadis usûlü eserlerinde değil, muhaddislerin tatbikatlarında yer aldığına dikkat çekmiştir. Konunun eksik ve/veya yanlış anlaşılmasına yol açan etkenlerden birinin de bazı araştırmalarda görülen yanlış bilgi, ön kabul veya yorumların olduğunu dile getirmiş; yanlış bilgi, ön kabul veya yorumları tartışmış ve sonuca bağlamaya çalışmıştır. Yazar, muhtevâ tenkidine yönelik ülkemizde ve diğer ülkelerde yapılan çalışmaları derli toplu bir şekilde özetlemiştir.

Çalğan, eserde senedin sıhhatinin mutlak olarak metnin sıhhatini doğurmayacağı, erken dönem münekkitlerinin hadis tenkit yöntemi, sahih hadisin tarifinde muhteva tenkidinin yeri, hadis usulü kitaplarında muhteva tenkidi, hadis tenkidinin merhaleleri, münekkitlerin muhteva tenkidine dair izahları, muhteva tenkidi kriterleri, münker-muhteva tenkidi münasebeti, teferrüdün bazı durumlarda muhaddislerce bir muhteva tenkidi kriteri olarak kullanımı, muhteva tenkidinin sorunları ve sınırlılıkları, muhteva tenkidinin usulü, muhaddislerin mervıyyat bilgisini (rivâyet mükteşebâtını) kullanımı ve bunun muhteva tenkidıyla ilgisi, hadis usulündeki muhteva tenkidine dair konuların belirlenmesi ve sahih hadis şartlarından ittisâl dışında kalan diğer dördünün muhteva tenkidıyla irtibatının gösterilmesi gibi önemli konuları ele almıştır. Eserde Mehmet Said Hatiboğlu, Salahattin Polat, Mehmet Hayri Kırbasoğlu, Enbiya Yıldırım ve Sezai Engin hocaların konuya dair çalışmaları geniş bir şekilde değerlendirilmiştir. Bunun yanında, metin ve muhteva tenkidi çalışmaları olup atıfta bulunulan çok sayıda yazar ve çalışma vardır.

Çalışmada klasik hadis usulünün muhteva tenkidine imkân vermediği tezinin, muhteva tenkidi yapılmadığına delil getirilmesi tartışılan konulardandır. Bu iddiaya verilen cevap, konunun hadis usulleri üzerinden değil muhaddislerin tatbikatları üzerinden incelenmesinin daha sağlıklı olacağı şeklindedir. Yazara göre yakın döneme kadar muhaddislerin tatbikatları üzerinden spesifik çalışmaların yapılmaması, muhteva tenkidi hakkındaki tartışmaların bir neticeye varmasını engellemiştir. Muhteva tenkidi üzerine çalışan kimi araştırmacılar bizzat erken dönem muhaddislerinin uygulamaları yerine fukahannın tespitleri; kimisi ise Mevzûât kitaplarında mevzu hükmü verilmiş rivâyetler üzerinden değerlendirme yapmış ve kanaat belirtmişlerdir. Mütekaddim muhaddislerin muhteva tenkidine dair açık beyanların azlığı hakkında muhaddislerin tafsilattan kaçınarak muhtasar ifadeler kullanmaları, bazen illetlere kapalı yollarla işaret etmeleri, öznellikten kaçınmak istemeleri, bir muhalefeti çok bariz gördükleri için açıkça işaret etmeye gerek duymamaları gibi bazı sebeplere işaret edilmiştir.

Eserde öne çıkan en önemli meseleler, tespit edilen bilgi ve bulgular neler diye bir soru akla gelirse örnek olarak şunlar zikredilebilir:

İbn Ebû Hâtim'in "Bir hadisin sıhhati, onu nakledenlerin adâleti ve sözün nübüvvet kelamı olmaya uygun oluşuyla anlaşılır"¹ sözü, hadisin sıhhatini tespitte sadece sened incelemesi yapılmadığını, münekkitlerin senedle beraber metne de ne derece önem verdiklerini gösterir. Zira "nübüvvet kelamına uygun" olmak, Hz. Peygamber'den nakledilen sözün, Kur'an-ı Kerîm'e, akla ve vakıya aykırı olmasına manidir. Ne var ki İbn Ebû Hâtim'in bu sözü Said Hatiboğlu tarafından "Hadisin sıhhati ve Peygamber'in sözü olabilme keyfiyeti, onu nakledenlerin adâletiyle tayin edilir" şeklinde yanlış tercüme edilerek sadece râvîlerin yani senedin tenkidine indirgenmiş ve bu yanlış tercüme üzerine İbn Ebû Hâtim'in hadisin sıhhatini tespitte sadece isnâdı ön plana çıkarttığı bilgisi inşa edilmiştir.

Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Hâtim (ö. 277/890) ve İbn Hibbân gibi mütekaddimûn dönemi âlimlerinin rivâyetleri, Kur'an-ı Kerîm'e, akla ve diğer kriterlere aykırılık, icmâya muhâlefet -ve metot olarak fukahaya nispet edilmesine rağmen Şu'be (ö. 160/776), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Müslim gibi münekkit muhaddislerin ilk dönemde dikkate aldıkları- umûmu'l-belvâya aykırılık gerekçesiyle hadislere muhtevâ tenkidi yaptıklarına dair örnekler arz edilmiştir. Erken ve geç dönemden toplam kırk muhaddisin muhtevâ tenkidi uygulamalarına toplamda yüz ellinin üzerinde örnek verilerek, ayrıca on beş muhaddisin muhteva tenkidine dair izahları sunularak bu metodun bazı âlimlere münhasır olmadığı, muhaddislerin ortak bir zihniyeti ve faaliyeti olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede muhaddisler lafız hatalarını muâraza yoluyla, mana hatalarını ise zikredilen kriterlere arz ederek tespit etmeye çalışmışlardır. Ancak kitaptaki uygulama örneklerinin sadece beş tanesi muarazayla alakalı olup geriye kalan hepsi muhteva tenkidine yöneliktir.

Yazar, ittisâl şartı dışında sahih hadisin diğer sıhhat şartlarının muhtevâ tenkidıyla ilgili olmasına rağmen klasik hadis usulünün muhtevâ tenkidine imkan vermediği iddiasının dillendirildiğine ve hatta alternatif sahih hadis tanımlarının teklif edildiğine dikkat çekmiş; mütekaddimûn dönemi münekkit muhaddislerinin, râvînin adâlet ve zabt durumunu, rivâyetlerindeki bilgileri muâraza ve muhtevâ tenkidi yaparak belirlediklerini, râvînin naklettiği bilgilerin diğer rivâyetlerin naklettiği bilgilerle teâruzu ve/veya isâbet oranı yüksek sika bir râvînin bir rivâyette hata etmesi durumunda metnin illetli ve şâz olduğuna hükmettiklerini dile getirmiştir.

Muhteva tenkidinin sadece mevzûât kitaplarına hasredildiği, Mücâhid (ö. 103/721), Zührî (ö. 124/742), Mâlik (ö. 179/795) gibi sika râvîlerin rivâyetlerine muhtevâ tenkidi yapılmayıp göz ardı edildiği gibi iddialar da hem klasik hadis kitaplarına hem de son derece güvenilir muhaddislerin rivâyetlerine muhteva tenkidi yapıldığına dair örneklerle iptal edilmiştir. Nitekim Tirmizî'nin "Hafızalarının kuvvetine rağmen imamlardan kimse hatadan salim olmamıştır" sözü de bu hakikati beyan eder. Yine aynı konu bağlamında İlel kitaplarındaki "şu haber yalandır, şu râvî yalancıdır" şeklindeki tespitlerin râvîden hareketle merviyâtın uydurma olduğu şeklinde değil -zannedilenin

¹ ويقاس صحة الحديث بعدالة ناقله، وان يكون كلاما يصلح ان يكون من كلام النبوة

aksine- merviyâtтан hareketle yani metne muhtevâ tenkidi yapılarak râvînin naklettiği yanlış bilgiye işaret edildiği ifade edilmektedir (Çalğan, Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı, 233-238).

Eserde, hadislere muhtevâ tenkidi yapmanın sorunları ve sınırlılıklarına da işaret edilmiştir. Bu çerçevede muhteva tenkidi yaparken öznel yaklaşımlar, yoruma açık naslarda tek yorumun olduğunu vehmetmek/vehmettirmek, hadisleri yanlış tercüme edip yanlış sonuca varmak, ravi tasarruflarını dikkate almamak gibi sorunlara dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan bilhassa erken dönemdeki muhaddisler muhteva tenkidi yaparken, esas aldıkları kriterlerini ve gerekçelerini çoğunlukla açıkça ifade etmemektedirler. Bu nedenle, genel olarak senedi ve metni hatalı rivâyetler için kullanılan “münker” teriminin, muhteva tenkidi için de kullanılmış olduğu pek çok örnekle gösterilmiştir.

Ayrıntılarıyla dikkatlere sunmaya çalıştığımız bu önemli meselelerin yanında -yazının sınırlarını göz önünde bulundurarak- sadece mesele olarak arz edeceğimiz şu önemli konular da eserde ele alınmıştır:

Muhaddislerin nezdinde teferrüdün bazı ileri hâllerinin muhtemel lafız veya mana hatasına işaret etmesi ve hatta mevzu hadis olma şüphesi vermesi; muhtevâ tenkidinin olumlu manada da yapılabileceğinin göz ardı edilmesi ve bunun sonucu olarak hadis usûlü, ilel, ricâl ve rivâyetü'l-hadis kitaplarının eksik/yanlış bakış açısıyla incelenmesi; muhtevâ tenkidine yönelik yakın dönemde ülkemizde yapılan çalışmaların muhtevâ tenkidi tabikatına yönelik olmayıp çoğunlukla nazarî düzeyde kalması; müsteşriklerin, hadisin sıhhatinin tespitinde sadece sened esas alındığına dair iddialarının dile getirilmesi; ülkemizde muhtevâ tenkidi konusunda yakın zamanda eser telif edenlerin düştükleri çelişki ve yanlışlar; münekkit muhaddislerin muhtevâ tenkidinde konuyu işlerken tek bir terim kullanmayıp hata, vehim, galat, illet, nakd ve ihtilâf gibi ıstılahlarla konuyu arz etmeleri; münekkid muhaddislerin “metni münkerdir” gibi ifadelerinde, tenkid yapıp gerekçesi söylenmese de bunun bir muhtevâ tenkidi olduğu gerçeği; hadis usulü eserlerinin, mütekaddim muhaddislerin muhtevaya yönelik tenkid metotlarını anlamada yeterli olmadığı; mütekaddim muhaddislerin muhtevâ tenkid metotlarının bilinmesinin, klasik eserlerde yer alan muhtevâ tenkitlerini tespit etmeyi ve anlamayı kolaylaştıracağı; bazı âlimlere göre sanıldığı aksine, metin tenkidi sened tenkidini takip etmeyip hicri ikinci asrın ortalarına kadar metin tenkidinin öncelikli olması; râvîlerin adâlet ve zabt derecelerinin rivâyetlerinin esas alınarak verilmesi yani ricâl tenkidinin merviyât tenkidine dayanması; erken dönem merviyât tenkidinde muhtevâ tenkidinin yeri; erken dönem muhaddislerinden Buhârî, *Sahîh*'ine ve *Târih* kitaplarına hadisleri alırken Kur'an-ı Kerîm'e, sahih sünnete, sahih hadislere, sahâbe söz ve uygulamalarına, icmaya, tarihi ve coğrafi bilgilere, akla ve kelamın siyakına uygunluğa ve hadisle amel edilme gibi çeşitli kriterlere dikkat ederken Müslim, yukarıdaki kriterlerin yanında farklı olarak metnin manasının doğru anlaşılması, alimlerin ittifakına (icmaya) aykırılık, umûmu'l-belvâya aykırılık gibi kriterleri dikkate almış, Tirmizî farklı olarak, râvînin kendi rivâyetine muvâfakat ve/veya muhâlefet etmesi, peygamber sözüne benzeme, teferrüd ve hadisin râvîsinin mezhebini dikkate alma gibi esasları dikkate alırken İbn Ebû

Hâtim farklı olarak İsrâiliyata benzeme, İbn Hibbân ise râvînin maruf merviyâtına, Allah Rasûlü'nün şemâiline, sahâbenin siyerine, dinin asıllarına, sahâbenin meşhûr fetvâlarına muhâlefet gibi kriterleri dikkate almaları; geç dönemde yapılan sened tenkitlerinin arkasındaki etkin faktörün muhteva tenkidi olması; sened ve metin tenkidinin bütünlüğü ve iç içe çalışması (rivâyet uydurmaktır o halde râvî yalancıdır, râvî yalancıdır o halde rivâyetleri uydurmaktır; rivâyet zayıf o halde râvî zayıf, râvî zayıf o halde rivâyet zayıf); muhtelifü'l-hadis, mevzu (hadislerin ve hadis uyduranların) ve müdrec hadisin tespiti, ittiham bi'l-kezip sıfatıyla muttasıf râvînin varlığı ve metruk hadis, ulemânın hadisi kabulünün hadisin sıhhat derecesini yükseltmesi gibi hadis usulü konularının, muhtevâ tenkidi olması; münekkitlerin muhtevâ tenkidiyle ilgili izahları ve sahih hadis için öngördükleri şartlar; lafız ve mana açısından değerlendirmenin muâraza ve muhtevâ tenkidi yoluyla yapılması, bunların birbirini nakzetzemeyip aksine desteklemesi; muhtevâ tenkid kriterleri ve örnekleri ki bunlar Kur'an'a, sahih hadislere, icmaya, sahâbenin/ilim ehlinin/râvînin/bir bölge halkının ameline, akla, vakiaya ve tecrübeye, kesin tarihi bilgiye, coğrafi bilgiye, nübüvvet kelamına uygunluk/muhâlefet, mananın nekâreti ve umumu belvâ özelliği olan bir haberde râvînin teferrüdü; hadisler sahih sünnete arz edilerek tenkide tabi tutulduğunda "hadisin o konudaki nebevî tatbikata ve meşhûr habere uygunluğuna", "hadisin aynı konudaki başka bir hadise uygunluğuna" ve "hadisin diğer rivâyetlere uygunluğuna" bakılması (ilk ikisi muhteva tenkidi, üçüncüsü ise lafızlarının karşılaştırıldığı muarazadır); sahabe ameli, ilim ehlinin ameli, bir bölge halkının ameli, râvînin rivâyet ettiği hadise muhalif ameli gibi konuları da içine alan hadisle amel etmenin hadisin kabulüne, hadisle amel edilmemesinin ise hadisin zayıflığına delil sayılması; akla uygunluk kriteri ile muhteva tenkidi yapıldığına dair müteakdim ve müteahhir dönem alimlerinin tatbikatlarından örnekler verilmesi; vakiaya ve tecrübeye uygunluk kriteri ile muhteva tenkidi yapılması; kesin tarihi bilgiye uygunluk kriteri ile muhteva tenkidi yapılması; coğrafi bilgiye uygunluk kriteri ile muhteva tenkidi yapılması; nübüvvet kelamına uygunluk kriteri ile muhteva tenkidi yapılması; mana nekâreti kriteri ile muhteva tenkidi yapılması; umûmu'l-belvâ özelliği olan bir meselede râvînin teferrüdü sebebiyle muhteva tenkidi yapılması.

Çalğan, kitabın ikinci bölümünde muhteva tenkidinin meselelerini ele almış ve izah etmiştir. Buna göre, bazı haberler dinin öğretileriyle uyuşmama ve aşırı abartı içerme gibi gerekçeler zikredilerek "münker, garib/garâbet ve nekâret" terimleriyle muhteva tenkidine tabi tutulurken bazı haberler gerekçe zikredilmeden de münker, batıl, asılsız ve mevzû ifadeleriyle muhteva tenkidi yapılmıştır. Teferrüdün bazı ileri hâlleri de bir muhteva tenkid kriteri olarak kullanılmıştır. Bütün bunlarla beraber muhteva tenkidinin bazı sorunları ve sınırlılıkları olduğuna da dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede şu meselelere işaret edilebilir:

Muhteva tenkidinin en temel sınırlılığı, bu tenkidin bir hadisin sıhhatini belirlemede gerekli ancak yetersiz oluşudur. Mutlaka sened tenkidiyle birlikte ele alınmalıdır. Zira sözün manasının sahih olması yeterli değildir, sözün Hz. Peygamber'e nispetinin de sahih olması gerekir. Çalğan'ın da

naklettiği üzere Şu'be'nin "Hadisin sıhhati, isnadının sıhhatiyle bilinir" sözü, isnadın olmazsa olmazlığını göstermektedir.² Hadislerden bir kısmının -aklen bilinemeyecek ve tenkid edilemeyecek şekilde gaybdan haber vermesi, bir kısmının müteşabih olması, bazı hadislerin lafızlarının hakiki değil mecazi manayı kastetmesi, muhteva tekidinin keyfi bir şekilde varılmak istenen sonuca varmak için bir araç olarak kullanılması, tenkidin öznellik ve yorumsallık sorunlarıyla malul olması, hadisi yanlış anlamadan kaynaklı isabetsiz metin tenkidi yapma, muhteva tenkidinin diğer sınırlılıklarına örnek verilebilir.

Mehmet Said Hatiboğlu'nun muhteva tenkidi çalışmalarının değerlendirildiği başlıkta şu hususlara dikkat çekilmiştir: Hatiboğlu, hadis metinlerine bazı ön kabullerle yaklaşmaktadır. Bu ön kabullerden biri, Hz. Peygamber'in gaybı hiçbir durumda bilemeyeceği, vahyin sadece Kur'an'la sınırlı olduğudur ki bu ön kabul nedeniyle gaybî bilgi veren tüm kudsî hadisler, Cebrail'in Hz. Peygamber'e Kur'an dışında getirdiği haberler, geçmiş ümmetler hakkında bilgi veren haberler ve gelecek ile ilgili bilgi veren fiten hadislerinin tamamı, sahih olarak kabul edilemeyecektir. Hatiboğlu müsteşrik Ignaz Goldziher'in (1850-1921) bir görüşüne dayanarak, İslam tarihinde ortaya çıkmış her fikrin ve görüşün, hadis olarak ortaya çıktığını savunmuş, bu ön kabul sebebiyle de pek çok hadisi muhteva tenkidi yoluyla reddetmiştir. Buradaki sorun, bu ön kabule istinaden genellemeci bir yaklaşımla hadis reddidir. Muhaddislerin, hatta sahâbîlerin Hz. Peygamber'in ağızıyla hadis uydurdukları gibi çok ağır ithamlar, bu ön kabullerden bir diğeridir. Hatiboğlu'nun, bu ve diğer sorunlu yaklaşımlarına bu başlıkta işaret edilmiştir.

Hayri Kırbaşoğlu'nun muhteva tenkidiyle ilgili çalışmalarının değerlendirildiği başlıkta öncelikle, Kırbaşoğlu'nun iddialarını iyi temellendirmediği ve yanıltıcı bir sunumla arz ettiği dikkatlere sunulmuştur. Bu çerçevede, şu konulardaki görüşlerinin ve iddialarının sorunlu olduğu zikredilmiştir: İslam'ın temel prensiplerine aykırılık içermeyen bazı hadisleri, aşırı mübalağalı ve yapmacık üsluba sahip olmakla tenkit edip reddetmesi; 100 kişiyi öldürmüş kişinin kıssasını, sırf gideceği yere bir karış yakın diye affedileceği iddiasıyla reddetmesi; günlük belli dua ve zikirlerle devam eden insanların affedileceğini haber veren hadislerin, mübalağalı mükafat vadetmesi ve "ucuzluk kampanyası" gibi iğneleyici ve değersizleştirici ifadelerle itham ederek reddetmesi; izahı ve mantikî yorumu mümkün olan bazı hadisleri sağlam gerekçelere dayanmadan reddetmesi; Allah Rasûlü'nün Kur'an dışı vahiy almayacağı ön kabulüne sahip olması; muzdarip olduğu gerekçesiyle tenkit ettiği hadislerde ızdırapta aranması gereken özelliklere dikkat etmeden "giderilemez çelişki" diyerek hadislerin askıya alınması gerektiğini söylemesi; Hz. Peygamber'in beşer üstü gösterilmeye çalışıldığı gerekçesiyle bazı hadisleri reddetmesi; Hz. Peygamber'in tek mucizesinin Kur'an olduğu ve onun (s.a.v.) hissî mucize göstermediği, böyle bir durumun Kur'an'a da aykırı olacağını iddia etmesi;

² Diğer taraftan, Şu'be'nin bu sözüne tam olarak uygun düşünen bazı ilim adamları da vardır ki bunlar, hadisin muhteva tenkidine tabi tutulamayacağını, hadisin sıhhatinin ancak senediyle tespit edilebileceği kanaatindedirler. Nitekim bu ilim adamlarına göre, hadis muhteva bakımından tenkide tabi tutulmaya başlanırsa, Kur'an'da geçmediği gerekçesiyle hadislerin reddedilmesine, beşer aklıyla bilinemeyecek bilgilerin ve haberlerin tenkid edilmesine yol açar ve önü alınmaz.

Kur'an'ın öğrettiği ilke ve prensipleri “anlamsız ve geçersiz” kılma iddiasıyla bazı hadisleri reddetmesi.

Çalğan, muhteva tenkidinde yanlış sonuçlara varmamak için hadis metninin doğru anlaşılması ve bağlamına dikkat edilmesi, hadisin iyi tahlil edilmesi, sosyo-kültürel arka planın iyi tespit edilmesi, Kur'an'a ve akla arz ederken dikkat edilmesi gereken kurallara bağlı kalınması gibi kurallara dikkat çekildiğini hatırlatmıştır. Merviyât bilgisi sayesinde muhteva tenkidi yapıldığına dair örnekler de veren Çalğan, bazen muhteva tenkidini tasrih etmeye ihtiyaç duymadıklarını dile getirir. Bunun sebepleri, muhteva tenkidinin sorunlarını azaltmak, muhtasar bir dil kullanmak, bariz olan bir mana sorununun tafsilatını vermeye ihtiyaç duymamak, muhaddislere has metodu kullanmak olabilir.

Allah'ın (c.c.) Kitâb'ından başka hiçbir kitabın mükemmel olamayacağı bir hakikattir. Bu çerçevede her ilmî ve akademik çalışmada bazı kusurlar, eksikler, yanlışlar olabilir. Çalğan'ın bu eserinde de dikkatleri çeken şu hususlar zikredilebilir:

Eserde bazı bilgilerin, tespit ve örneklerin yer yer tekrar edildiği görülmektedir. Bu tekrarlar, konuyu farklı bağlamlarda dile getirme, başka meselelerle irtibatını sağlama gibi sebeplerden kaynaklı olabilir.

Eserin bazı bölümlerinde birbirinden bağımsız bilgilerin peş peşe paragraflarda arz edilmesi eserin akıcı bir şekilde okunmasını engellemekte, konunun bağlamından kopmaya sebep olmaktadır.

Önceki çalışmalarda öne çıkan eksikliklerin ve bu kitabın öne çıkan ayırt edici özelliklerinin maddeler halinde arz edileceği söylenmesine rağmen bu bilgiler madde madde arz edilmemiş, kısa çizgi (-) ile alt başlık gibi arz edilmiştir. Bazı konu başlıkları, büyük harflerle yazılmadığı ve kalın puntolarla öne çıkartılmadığı için dikkat çekmemektedir.

Bazı şekillerin, anlaşılır olmadığı görülmektedir. Bu durum, yazarın zihninde açık, net ve belirgin olan bilgilerin herkes tarafından aynı açıklıkta anlaşılıyor zannedilmesinden ve/veya şeklin metin içinde yeterli ve açık göndermelerle anlaşılır hale getirilmemesinden kaynaklı olabilir. Bazı şekil ve tabloların ise tam aksine gayet öz, net ve anlaşılır olduğu görülmektedir.

Dikkatsizlikten kaynaklı kelime eksikliği sebebiyle olan bir diğer hata ise “Ahmed b. Hanbel Sahîh-i Buhârî’de geçen ve Allah Rasûlü’nün velânın (azat edilenin miras hakkı) satış ve hibesini yasakladığını haber veren bir hadisi Abdullah b. Dinar’ın (ö.127/744) bu hadisi rivâyet etmede teferrüd etmesi sebebiyle eleştirmiştir”³ cümlesindedir. Yazar “Ahmed b. Hanbel, *Sahîh-i Buhârî*’de de geçen...” şeklinde “de” bağlacını yazmış olsaydı bu hata olmayacaktı. Aksi halde “Ahmed b. Hanbel, Buhârî’nin *Sahîh*’ini okudu ve bu rivâyeti eleştirdi” gibi bir yanlış anlam ortaya çıkar. Benzer bir hata, kitabın başka bir yerinde de dikkatleri çekmektedir.⁴

---

³ Mehmet Ali Çalğan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, ed. Topgül (İstanbul: İfav Yayınları, 2024), 82.

⁴ Çalğan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı mı?*, 170.

Önemli bazı bulgu ve tespitlerin, aynı sayfada⁵ birbirine çelişik gibi arz edilmesi söz konusudur. Bu çerçevede, “sened ve metin tenkidinin bütünlüğü ve iç içeliği” arz edilirken, ortaya konulan “rivâyet uydurma, o halde râvî yalancı”, “râvî yalancı, o halde rivâyet uydurma” yargısı, bir anlamda kabul edilebilir. Zira muhaddisler, bir kere yalan söyleyen râvînin diğer sözlerinin de yalan olma ihtimaline karşı dikkatli ve ihtiyatlı olmuşlar, diğer taraftan yalancı bir râvînin doğru bir bilgi nakletme ihtimalini de göz önünde bulundurmuşlardır. Ancak aynı metot, zayıf bir rivâyetten hareketle “rivâyet zayıf o halde râvî zayıf”, “râvî zayıf o halde rivâyet zayıf” yargısına gelince burada zayıf bir rivâyetten hareketle râvînin zayıf kabul edilmesi hatalı bir çıkarım olur. Zira râvî, bir rivâyetinde zayıf bir haber nakletmiş olsa da diğer rivâyetlerinin tamamının zayıf olması zorunlu değildir. Bu çelişkili sonucun aynı sayfaya denk gelmesi dikkat çekicidir. Aslında yazar bu meseleye daha önce dipnotta işaret etmiştir.⁶

Sonuç olarak yazarın *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı Mı?* isimli eserinde, konuyu ayrıntılı bir şekilde işlediği, eserde cedel yöntemini kullandığı, iddiaları ve delillerini sunduktan sonra bu iddialara müdellel bir şekilde cevap vererek konuyu sonuca bağlamaya çalıştığı söylenebilir. Eser, yakın dönemde söylenen, iddia edilen, savunulan, yazılan bazı yanlışlara mercek tutmasıyla da öne çıkmaktadır. Eserde sayılamayacak kadar önemli konu, çok sayıda örnek ile arz edilmiştir. Hadiste metin tenkidi ve muhteva tenkidi alanında son dönemde yazılan eserler içinde önemli bir boşluğu dolduran eser, alana önemli bir katkı sunmaktadır.

⁵ Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı Mı?*, 99.

⁶ Çalgan, *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı Mı?*, 86, (Dipnot no: 177).

Book Review

Mehmet Ali Çalgan. Did the Hadith Scholars Critique the Content?.

(İstanbul: İFAV Publishing, 2024)

Author Mehmet Ali Çalgan started to study the subject of content criticism with his article titled "İbn Kesîr's Hadith Commentary Method and Text Criticism in Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm", published in 2020. Çalgan aims to contribute to the issue of content criticism in his book titled "Did the Hadith Scholars Apply Content Criticism?" He wrote this book by making use of his earlier articles on the content criticism efforts of early scholars such as Bukhari (d. 256/870), Muslim (d. 261/875), Tirmidhi (d. 279/892), İbn Abu Hatim (d. 327/938) and İbn Hibban (d. 354/965) and scholars from a later period such as İbnü'l-Cevzî (d. 597/1201), İbn Kesîr (d. 774/1373), İbn Hacer (d. 852/1449) and Zehebî (d. 748/1348) and also Arabic and Turkish publications related to the subject. In this article, which we wrote in the form of a book review, we will try to introduce the work to the academic and scientific community.

Keywords:

Hadîth, Hadîth Scholars, Content, Critique, Critique of the Content.

مراجعة كتاب

محمد علي جالقان. هل انتقد المحدثون محتوى الأحاديث؟.

(إستانبول: İFAV، 2024)

بحث الكاتب محمد علي جالقان في موضوع انتقاد محتوى الأحاديث في مقالته "منهج ابن كثير في شرح ونقد متون الأحاديث في تفسير القرآن العظيم" التي نشرت سنة 2020. وكذلك في كتابه "هل انتقد المحدثون محتوى الأحاديث" معتمدا على مقالات نشرها من قبل، ومستفيدا من البحوث المنشورة باللغة العربية والتركية، في مجال نقد محتوى الأحاديث للعلماء المتقدمين مثل البخاري (ت: 256/870) ومسلم (ت: 261/875) والترمذي (ت: 279/892) وابن أبي حاتم (ت: 327/938) وابن حبان (ت: 354/965) والمتأخرين مثل ابن الجوزي (ت: 597/1201) وابن كثير (ت: 774/1373) وابن حجر (ت: 852/1449) والذهبي (ت: 748/1348). وسنحاول تقديم أهم النقاط العلمية من خلال مراجعة كتابه السابق. الكلمات المفتاحية: حديث (رسول الله) المحدث، محتوى، انتقاد، نقد محتوى الأحاديث.

الكلمات المفتاحية: الحديث، المحدث، المحتوى، انتقاد، نقد متون الأحاديث.

Kaynaklar / References / المصادر

Çalgan, Mehmet Ali. *Muhaddisler Muhteva Tenkidi Yaptı Mı?* ed. Topgül. İstanbul: İfav Yayınları, 2. Basım, 2024.